

ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی و ویژگی‌های کار آنان (مورد مطالعه: شهر خرم آباد)*

امین روشن پور^۱، پیام روشنفکر^۲، الهام مرادی نژاد^۳، وجیهه نظری

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۵)

چکیده

کار کودک در خیابان پدیده‌ای پیچیده، چندبعدی و رو به رشد است که به‌عنوان یکی از مسائل اجتماعی در جامعه مطرح است. مطالعه حاضر به روش ارزیابی سریع و پاسخ، در سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹ با استفاده از روش‌های کیفی (بحث گروهی متمرکز، مصاحبه عمیق) و کمی جهت گردآوری داده‌ها از افراد مطلع کلیدی و کودکان خیابانی اجرا شد. در بخش کیفی، با نمونه‌گیری هدفمند، ۱۰ مصاحبه فردی با مطلعان کلیدی و ۳ بحث گروهی با استفاده از پرسش‌نامه‌های نیمه‌ساختاریافته با کودکان خیابانی انجام گرفت. همچنین به‌منظور تحلیل داده‌ها در بخش کیفی از تحلیل محتوای کیفی استفاده شد. در بخش کمی پس از شناسایی ۲۱ پاتوق خیابانی کار کودکان با استفاده از نمونه‌گیری زمان مکان و پرسش‌نامه، اطلاعات ۷۵ کودک خیابانی در پاتوق‌های کار کودکان جمع‌آوری شد.

<http://dx.doi.org/10.22034/jss.2022.529016.1523>

*مقاله علمی: پژوهشی

۱. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه کردستان (سندج). نویسنده

مسئول (A.rushanpoor@yahoo.com)

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه علوم توان‌بخشی و سلامت اجتماعی تهران.

pa.roshanfekr@uswr.ac.ir

۳. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی 2013@gmail.com

Elmong

۴. کارشناس مسئول دفتر امور آسیب‌های اجتماعی بهزیستی لرستان nazar.vajihe@gmail.com

مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره پانزدهم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۰: ۱۵۵-۱۳۳

یافته‌ها نشان می‌دهد، غالب کودکان خیابانی شهر خرم‌آباد به کارهایی از جمله انواع دست‌فروشی (فروش آدامس، پشمک، گل، و...) پاک کردن شیشه ماشین و وزن‌کشی مشغول‌اند. به‌لحاظ ترکیب سنی و جنسی عمدتاً پسر و در رده سنی ۱۰ تا ۱۶ سال و از نظر ترکیب ملیتی - قومیتی همگی ایرانی هستند. یافته‌ها حاکی از آن است که فقر عامل اصلی در ورود کودکان به خیابان است. علاوه بر عامل اقتصادی، عوامل دیگری همچون وضعیت نامطلوب اجتماعی- فرهنگی والدین از جمله: اعتیاد سرپرست خانواده، بی‌سوادی و کم‌سوادی والدین، نگاه ابزاری به فرزند توسط والدین، عدم مهارت و بیکاری سرپرست خانواده و حاشیه‌نشینی نیز نقش مؤثری در خیابانی شدن کودکان دارند.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی سریع وضعیت، کار کودک، فقر اقتصادی، کودکان خیابانی، حاشیه‌نشینی.

مقدمه و بیان مسئله

پدیده کار کودک در خیابان از دیرباز در کشورهای مختلف وجود داشته و در دهه‌های اخیر به علل گوناگونی افزایش یافته است. این پدیده یکی از معضلات گریبان‌گیر اکثر شهرهای بزرگ در جهان معاصر به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران است و به‌عنوان یکی از آسیب‌ها اجتماعی، نه‌تنها بخش درخور توجهی از کودکان و نوجوانان را که سرمایه‌های آینده جامعه هستند در معرض انواع آسیب‌ها قرار داده است، بلکه خانواده و جامعه را نیز با زیان‌های فراوانی روبه‌رو ساخته است (افشانی؛ عسگری ندوشن؛ حیدری؛ نوریان نجف‌آبادی، ۱۳۹۱: ۲۴). مسئله شدن کودکان خیابانی را علاوه بر پژوهش‌های دانشگاهی (وامقی؛ سجادی؛ رفیعی؛ رشدیان، ۱۳۸۸: ۳) و فعالیت‌های مدنی در گزارش‌های روزنامه‌ها، مصاحبه‌های مسئولان، فیلم‌ها و سریال‌ها و حتی موسیقی امروز ایران می‌توان یافت.

درحالی که برخی کودکان به‌دلیل هیجان، لذت و آزادی به خیابان روی می‌آورند، اما اکثریت صرفاً به این دلیل که هیچ مکان دیگری برای پناه گرفتن ندارند به خیابان روی می‌آورند. آنچه مسلم است این است که کودکان خیابانی با فقر گریبان‌گیرند و لذا تمام نیازها و مشکلات آنان نتیجه تلاش و خواهش آن‌ها در رفع نیازهای اساسی برای بقاست (سازمان جهانی بهداشت، ۱۳۸۷: ۲).

کار کودک در خیابان غالباً به‌عنوان یکی از آسیب‌ها اجتماعی پایتخت و کلان شهرها مطرح است. این درحالی است که باتوجه به نقش اقتصاد خانوار در بروز این پدیده، کار کودک در محلات حاشیه‌ای شهرها در حال بازتولید است. استان لرستان به‌عنوان یکی از استان‌های

غربی ایران، با اقتصاد رشدنیافته، بیکاری پیشرفته همچنین فقر فزاینده با آسیب‌های اجتماعی همچون کار کودکان مواجه است. در شهر خرم‌آباد به‌عنوان مرکز استان لرستان هم‌اکنون تعداد پانزده محله حاشیه‌نشین از جمله محلات دره گرم شرقی و غربی، فلک‌الدین و میدان تیر، جهانگیرآباد و پاچنار، اسدآبادی و کرگانه، کوی علی‌آباد و شمشیرآباد، اسبستان و پشته مطهری، گل‌سفید و پشت بازار و ماسور وجود دارد. در شهر خرم‌آباد با روی آوردن تعداد زیادی از کودکان به معابر و پارک‌ها برای کار کردن مواجه‌ایم که بخش زیادی از جمعیت این کودکان، ساکن محلات حاشیه‌ای شهر هستند. افزایش و اقدام به کار و فعالیت این قبیل کودکان نگرانی گسترده‌ای برای آینده آن‌ها به دنبال دارد. آمار دقیقی درمورد کودکان خیابانی استان لرستان و به‌طور خاص شهر خرم‌آباد وجود ندارد، اما بنابر گزارش‌های مسئولان بهزیستی لرستان در حال حاضر تعداد ۵۴۴ کودک کار در استان شناسایی شده است که بیشترین تعداد این کودکان در شهرستان‌های خرم‌آباد و بروجرد هستند که تمامی این کودکان دارای حداقل یک والد بوده و در پایان کار به خانه رجوع می‌کنند (یاری، ۱۳۹۹).

پدیده کودکان خیابانی در استان لرستان هر روز ابعاد پیچیده‌تری پیدا می‌کند و با توجه به افزایش پدیده فقر، افزایش جمعیت کودکان خیابانی استان لرستان موردانتظار است. همچنین کودکان خیابانی معمولاً در معرض آسیب‌های جسمی، روحی، روانی و اجتماعی قرار دارند و حضور آنان در خیابان، ضرورت سیاست‌گذاری درست در این زمینه را بیش‌ازپیش آشکار می‌کند.

مطالعه حاضر به روش ارزیابی سریع به دنبال پاسخ به این سؤالات است که کار کودک در شهر خرم‌آباد چرا و چگونه شکل گرفته است؟ چگونه تداوم می‌یابد؟ و چه راهکارها و مداخلاتی در این زمینه ضروری است؟

اهمیت و ضرورت کاربردی مطالعه در این است که پژوهش حاضر، تنها مطالعه‌ای است که به بررسی وضعیت کودک کار و خیابان با روش ترکیبی (کمی و کیفی) به‌عنوان یک آسیب اجتماعی در شهر خرم‌آباد پرداخته است.

این مطالعه بر آن است که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان را از وضعیت، مسائل و مشکلات کودکان خیابانی در استان آگاه ساخته تا سیاست‌هایی را جهت ارائه خدمات و ساماندهی به این قشر از جامعه اتخاذ کنند و از این طریق در کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از کار کودک نقش داشته باشند.

پیشینه تجربی پژوهش

در زمینه کودکان خیابانی، مطالعات و پژوهش‌های متعددی در داخل و خارج کشور انجام گرفته است که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود.

جدول ۱. برخی از مطالعات صورت‌گرفته در زمینه کار کودک در خیابان

ردیف	نویسنده / نویسندگان	سال انتشار	عنوان	نتایج پژوهش
۱	قاسمی، روشنفکر؛ مهرابی، فرجی؛ وامقی	۱۳۹۸	ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی کودکان خیابانی و عوامل مرتبط با خیابانی شدن آن‌ها: (مطالعه پژوهشی ارزیابی سریع وضعیت در کرمانشاه)	کودکان خیابانی شهر کرمانشاه عمدتاً پسر (۹۲/۲ درصد) و از نظر ترکیب ملیتی - قومی همگی ایرانی هستند. اغلب کودکان خیابانی (۸۱ /۳ درصد) نزد خانواده و بستگان زندگی می‌کنند. حدود نیمی از این والدین طلاق گرفته‌اند (۱/۶ درصد) یا یکی از آن‌ها فوت شده است (۲۸ درصد). پدران این کودکان بی‌سواد (۲۰/۳ درصد) یا کم‌سواد (۷۹/۷ درصد) هستند و حدود ۷۸ درصد آن‌ها بیکارند. مهم‌ترین دلیل کار کردن کودکان، کمک به معیشت خانواده (۷۰ درصد)، اجبار خانواده (۶۸ درصد) و بی‌سرپرستی (۱۴ درصد) است.
۲	وامقی، دژمان، رفیعی، روشنفکر	۱۳۹۴	بررسی ترکیبی و ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی و ویژگی‌های کار آنان در تهران	بیشتر کودکان خیابانی تهران به کارهای متعارفی چون دستفروشی و نیمه‌متعارفی چون زباله‌گردی مشغول‌اند. میانگین درآمد کودکان خیابانی ۲۰ هزار تومان در روز است و ۷۹ درصد کودکان تمام یا بخشی از درآمد خود را به خانواده می‌دهند.
۳	محسن‌زاده	۱۳۹۱	عوامل اجتماعی و فرهنگی خیابانی شدن کودکان در شهر خرم‌آباد	رابطه معنادار بین متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (فقر، حاشیه‌نشینی، ناسازگاری، طلاق، اعتیاد خانواده، عملکرد تحصیلی و جنسیت کودک خیابانی) و خیابانی شدن کودک وجود دارد.
۴	افشانی، عسگری، ندوشن، حیدری،	۱۳۹۱	تحلیلی بر وضعیت کودکان خیابانی و کار در شهر	رابطه معناداری بین اعتیاد والدین، آزار کودکان توسط والدین و زندان رفتن

ردیف	نویسنده/ نویسندگان	سال انتشار	عنوان	نتایج پژوهش
	نوریان نجف‌آبادی		اصفهان	والدین با نوع کار کودکان وجود دارد.
۵	مقدس جعفری و همکاران	۱۳۹۱	بررسی عوامل مؤثر بر پیدایش و گسترش پدیده کودکان کار (مطالعه موردی شهر اهواز)	متغیرهای فقر اقتصادی، تحصیلات والدین، حاشیه‌نشینی، ضعف برنامه‌های حمایتی، عدم آگاهی از حقوق و اجبار خانواده‌ها در ایجاد و گسترش پدیده کار کودکان تأثیر مثبت و معناداری داشته‌اند.
۶	کاتوریا؛ پندیاب ^۱	۲۰۲۰	نقش مدرسه در احساس مسئولیت و تعلق به جامعه در کودکان کار و خیابانی هند	مطابق این تحقیق مدرسه احساس تعلق و سازگاری کودک در مدرسه و همچنین در خانواده را برجسته می‌کند. با پیوند دادن کودکان کار در خیابان با مدارس، می‌توان از طریق برنامه‌های موجود دولتی، به‌ویژه طرح حفاظت از کودکان یکپارچه مزایای تحصیل را افزایش داد.
۷	رضا؛ هنلی ^۲	۲۰۱۸	بحران سلامتی، حمایت اجتماعی و پرستاری کردن در میان کودکان خیابانی در بنگلادش	طبق یافته‌ها این کودکان با خطرات بی‌سابقه‌ای مواجه‌اند و جراحات زیادی را متحمل شده و دوره‌های بیماری در آن‌ها تکرار می‌شود. آن‌ها اغلب به حمایت شبکه‌های اجتماعی اعتماد می‌کنند، از این‌رو شبکه‌ها هم به دنبال ایجاد راهی برای درمان، خوراک و بقیه مخارج کودکان هستند.
۸	آواتای ^۳	۲۰۱۴	ارزیابی اثرات خیابانی بودن بر معیشت کودکان خیابانی در شهر کوماسی در غنا	این کودکان انواع روش‌ها و استراتژی‌های قانونی و غیرقانونی را برای زنده ماندن و مقابله با مشکلات زندگی در خیابان‌های شهر به کار می‌برند و مسائل و مشکلات این کودکان چندان ناشی از تجارب منفی ایشان در خیابان‌ها با توجه به انواع آزارها و غفلت‌های صورت گرفته نیست؛ بلکه بیشتر حاصل خدمات، برنامه‌ها و

۱. Kathuria; Pandya

۲. Reza; Henly

۳. Awatey

ردیف	نویسنده / نویسندگان	سال انتشار	عنوان	نتایج پژوهش
				سیاست‌های ناکارآمد و ناکافی است که به علت اولویت پایین مسئله کودکان در کشور غنا وجود دارد.
۹	ووان؛ لین؛ اورسوالد ^۱	۲۰۱۳	وضعیت سلامتی جوانان و کودکان خیابانی در کشورهای با درآمد پایین و متوسط	در این پژوهش پیشینه مطالعات در ارتباط با سلامتی کودکان و جوانان خیابانی در کشورهای با درآمد متوسط و کم بررسی شد. یافته‌ها نشان‌دهنده این است که این افراد به دلیل نداشتن سرپناه مناسب به بیماری‌های عفونی، مشکلات روان‌پزشکی و ناباروری و حتی رشد پایین دچارند.
۱۰	ماتور؛ راتور؛ ماتور ^۲	۲۰۰۹	شیوع، نوع و کثرت سوء استفاده از کودکان خیابانی در تهران	انواع متفاوتی از سوء استفاده از کودکان خیابانی در هند شایع است که این محدوده مطالعه، نیازمند توجه ویژه پژوهشگران و فعالان اجتماعی است. کودکانی که به صورت سخت و خیلی سخت مورد سوء استفاده قرار می‌گیرند باید از طریق مطالعات دنباله‌دار با کمک آژانس‌های دولتی و غیردولتی که برای بهزیستی کودکان فعالیت می‌کنند مورد بررسی قرار گیرند.

مروری بر پیشینه مطالعات صورت‌گرفته در حوزه کار کودک نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها به روش پیمایش صورت گرفته و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، کار و عوامل مرتبط با خیابانی شدن کودکان را بررسی نکرده‌اند و در آن‌ها فقط بخشی از پدیده کودکان کار مطالعه شده است. در این مطالعه سعی شده است با استفاده از مجموعه‌ای از روش‌های مختلف جمع‌آوری اطلاعات کمی و کیفی و منابع مختلف کسب اطلاعات، ویژگی‌های مختلف کار کودکان خیابانی در شهر خرم‌آباد بررسی شود.

۱. Woan; Linaand; Auerswald

۲. Mathur; Rathore; Mathur

واکاوی ادبیات موضوع

برخلاف برخی سازمان‌های حقوق کودک که ممکن است مخالف هر شکلی از کار کودک باشند سازمان بین‌المللی کار، همه کارهایی را که به وسیله کودکان انجام می‌شود به عنوان کار کودک تعریف نمی‌کنند و در نتیجه هدف حذف قرار نمی‌گیرند. در این رویکرد مشارکت کودکان یا نوجوانان در کارهایی که بر سلامت جسمی و روانی و رشد شخصی آن‌ها تأثیر منفی نمی‌گذارد یا مانع مدرسه رفتن آن‌ها نمی‌شود تا حدودی پذیرفته شده است. این کارها شامل فعالیت‌هایی همچون کمک به والدین در اطراف خانه، کمک در کسب و کارهای خانگی یا کسب پول توجیبی در ساعات‌های خارج از مدرسه در روزهای تعطیل است. این شکل از کار در رشد کودکان و رفاه خانواده‌ها سهم دارد، موجب تقویت مهارت و تجارب کودکان در نظر گرفته شده و به آنان کمک می‌کند تا عضوی مولد از جامعه در هنگام بزرگسالی شوند. اما از این منظر هم شکل‌هایی از کار کودکان وجود دارد که مانع رشد کودکان می‌شود و آنان را در معرض آسیب‌های مختلفی قرار می‌دهد. برخی از آن‌ها دشوار و سخت است، برخی خطرناک و برخی دیگر به لحاظ اخلاقی توجیه‌ناپذیر است. کودکان کار طیف وسیعی از فعالیت‌ها را انجام می‌دهند. براساس برخی از تعاریف، اصطلاح کار کودکان اغلب به عنوان کارهایی تعریف می‌شود که کودکان را از دوران کودکی، پتانسیل و شأن‌شان محروم می‌کند و برای رشد فیزیکی و روانی آن‌ها مضر است و به کارهای اشاره می‌کند که دارای خصوصیات ذیل‌اند:

- به لحاظ جسمی، روانی، اجتماعی، و اخلاقی خطرناک و برای کودکان مضرند؛
- در موارد زیر مانع تحصیل کودکان می‌شود؛
- آنان را از فرصت حضور در مدرسه محروم می‌کند؛
- آنان را قبل از اتمام تحصیل به ترک تحصیل مجبور می‌کند؛
- یا آنان را مجبور می‌کنند حضور در مدرسه را با کار بیش از حد طولانی و سنگین ترکیب کنند (پرتال سازمان بین‌المللی کار، کنفدراسیون اتحادیه کارگری بین‌المللی، ۲۰۰۸، به نقل از روشنفکر، ۱۳۹۸: ۱۰).

مفهوم «کودکان خیابانی» مفهومی خالی از معانی و دلالت‌های اخلاقی و عاطفی متفاوت نیست، بلکه مفهومی عام است که می‌توان آن را بر مصادیق و گروه‌های مختلفی از کودکان حمل کرد. با این حال به نظر می‌رسد که برداشتی خوب و واقع‌بینانه از این مفهوم، برداشتی است که چهار ملاک و معیار زیر را در نظر داشته باشد:

- انگیزه و چگونگی حضور کودکان در خیابان؛
- وضعیت و کنش‌های کودکان در خیابان؛

- مدت زمان حضور کودکان در خیابان و طول مدت زندگی خیابانی؛
- شیوه‌های سرپرستی، مراقبت و نظارت بر کودکان و میزان تماس و چگونگی پیوند کودکان با خانواده و نهادهای اجتماعی - حمایتی مرسوم (حسینی، ۱۳۸۴).
براساس تعریف صندوق کودکان سازمان ملل متحد، یونیسف در سال ۱۹۹۷، «کودکان خیابانی» به کودکانی اطلاق می‌شوند که در شهرهای بزرگ برای ادامه بقای خود مجبور به کار یا زندگی هستند. یونیسف حضور و زندگی در خیابان و کار برای ادامه بقا را دو عنصر اساسی شمرده شدن کودکان در زمره کودکان خیابانی می‌داند (وامقی، ۱۳۸۴: ۲۵). کودکان خیابانی طیف گسترده‌ای را با شرایط متفاوت تشکیل می‌دهند. سازمان جهانی بهداشت کودکان خیابانی را به چهار گروه تقسیم‌بندی می‌کند:
۱) کودکان خیابانی که خانه و خانواده ندارند و در خیابان به سر می‌برند.
۲) کودکانی که به دلایل مختلف از خانواده خود جدا شده‌اند و با دوستان خود یا در نقاط متروک زندگی می‌کنند.
۳) کودکانی که قبلاً بی‌خانمان بوده‌اند و در حال حاضر در سرپناه‌ها یا مراکز خاص نگهداری می‌شوند.
۴) کودکانی که با خانواده خود زندگی می‌کنند، اما به علت فقر یا مشکلات دیگر بیشتر وقت خود را در خیابان می‌گذرانند.
کودکان خیابانی با وجود تفاوت‌هایی که با یکدیگر دارند در یک مورد مشترک‌اند و آن این است که بیشترین وقت خود را در خیابان می‌گذرانند و در نتیجه از بسیاری از حقوق و نیازهای اولیه خود مانند آموزش، بهداشت، امنیت، تغذیه و... محروم‌اند (قاسم‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۵).
سازمان بین‌المللی کار (ILO) در گزارشی با نام آینده‌ای بدون کار کودک، به سه گروه از علت‌های اصلی کار کودکان در دنیا اشاره کرده است:
علل ساختاری: کاهش درآمد ملی، نابرابری بین ملیت‌ها و مناطق مختلف، شوک‌های اجتماعی مثل جنگ، بحران‌های اقتصادی کشورها، حکومت‌های نالایق، محرومیت‌های اجتماعی گروه‌های حاشیه‌ای و...؛
علل بی‌واسطه: نداشتن پول یا غذا، افزایش قیمت کالاهای اساسی، مقروض بودن خانواده ها، شوک‌های خانوادگی، مرگ یا بیماری سرپرست خانوار، تقاضا برای کارگر ارزان در کارگاه های کوچک و...؛

علل نهفته: از هم پاشیدن خانواده‌های گسترده و نظام‌های حمایت اجتماعی رسمی و غیررسمی، والدین بی‌سواد یا کم‌سواد، باروری بالا، انتظارات فرهنگی از کودکان برای کار و آموزش، دیدگاه‌های تبعیض‌آمیز براساس جنسیت و قومیت و ... (روشنفکر، ۱۳۹۸: ۶).

روش پژوهش

مطالعه حاضر^۱ بخشی از مطالعه‌ای است که در ۱۵ استان کشور شامل اردبیل، اصفهان، البرز، تهران، خراسان رضوی، خراسان شمالی، خوزستان، سیستان و بلوچستان، قم، کردستان، کرمان، گلستان، لرستان، مازندران و هرمزگان اجرا شده است. مطالعه در شهر خرم‌آباد از زمستان ۱۳۹۸ تا زمستان ۱۳۹۹ انجام شد که جمعیت هدف آن، کودکان خیابانی شهر خرم‌آباد و مطلعان کلیدی مرتبط بودند.

منظور از کودکان خیابانی، کودکان ۱۰ تا ۱۸ ساله هستند که زمان زیادی از روز را در خیابان به کار یا زندگی می‌پردازند.

برنامه ارزیابی سریع و پاسخ تلاش می‌کند تا با استفاده از روش‌های تحقیق مختلف و منابع متعدد جمع‌آوری داده‌ها، روایی اطلاعات را به حد ایدئال برساند. مطالعه در دو مرحله کیفی و کمی متوالی انجام گرفته است.

در بخش کیفی، برای جمع‌آوری داده‌ها ۱۰ مصاحبه فردی و سه بحث گروهی با مطلعان کلیدی و ۳ بحث گروهی با کودکان خیابانی انجام و انتخاب مطلعان کلیدی و کودکان به صورت هدفمند انجام شد. مطلعان مصاحبه‌شده، کارشناسان و مسئولان برخی سازمان‌های دولتی مرتبط بودند که بخش‌های مختلف بهزیستی لرستان، دانشگاه علوم پزشکی لرستان و سازمان‌های غیردولتی کودکان خیابانی را شامل می‌شدند. نمونه‌گیری کودکان به کمک ۲ مرکز ارائه‌دهنده خدمات به کودکان خیابانی شهر خرم‌آباد (شامل مرکز آرزوهای نهران و مرکز کودکان کار اردیبهشت) صورت گرفت. در این مرحله از پرسش‌نامه‌های نیمه‌ساختاریافته برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شد و تحلیل داده‌ها به روش تحلیل محتوای مصاحبه‌ها صورت گرفت.

در بخش کمی، نمونه‌گیری به روش مبتنی بر زمان و مکان (TLS) از ۲۱ پاتوق کار کودکان در سطح خیابان و همچنین کودکان کار شناسایی شده از طرف دفاتر تسهیلگری شهر خرم‌آباد انجام شد. در مرحله کیفی فهرستی از پاتوق‌های کار کودکان خیابانی و زمان‌های حداکثر حضور آن‌ها در پاتوق در مصاحبه با مطلعان و کودکان تهیه و سپس از فهرست پاتوق‌های شناسایی شده و زمان‌هایی که بیشترین تعداد کودکان بودند، به روش تصادفی ۱۰ پاتوق و زمان

حضور کودکان انتخاب شد و نمونه‌گیری درون پاتوق‌ها به روش تصادفی صورت گرفت. مجموعاً با ۷۵ کودک خیابانی پرسش‌نامه کمی تکمیل شد.

پرسش‌نامه از طرف کمیته ارزیابی سریع و پاسخ دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی تهران آماده و حاوی پرسش‌هایی درباره وضعیت جمعیت شناختی کودکان خیابانی و خانواده‌ها، کار کودکان، وضعیت سلامت و خدمات مرتبط با آن‌ها بود. تمامی مراحل مطالعه توسط کمیته اخلاق در دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی مورد بررسی و با کد IR.USWR.REC.1399.099 تصویب شد. همچنین بحث‌های گروهی کودکان با کسب رضایت آگاهانه از کودکان صورت گرفت.

یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های جمعیت شناختی کودکان خیابانی

غالب کودکان خیابانی مورد مطالعه در خرم‌آباد (۹۷/۳ درصد) پسر هستند که میانگین سنی آن‌ها ۱۳/۲ و میانۀ آن‌ها ۱۳ است. بیشترین گروه را کودکان ۱۲ (۲۱/۳ درصد) و ۱۴ (۲۱/۳ درصد) سال و در مجموع کودکان ۱۰ تا ۱۶ سال (۹۴/۷ درصد) تشکیل می‌دهند. همچنین همه کودکان خیابانی مدنظر ایرانی و ترکیب قومیتی آنان ۷۷/۴ درصد لک و ۲۲/۶ درصد لر بودند. وقتی از کودکان سؤال شد که آیا به مدرسه می‌روند، ۹۴/۷ درصد پاسخ مثبت دادند و ۵/۳ درصد آن‌ها ترک تحصیل کرده بودند.

جدول ۲. ویژگی‌های جمعیت شناختی کودکان خیابانی در خرم‌آباد، ۱۳۹۹

متغیر	طبقات	فراوانی	درصد
جنس	دختر	۲	۲/۷
	پسر	۷۳	۹۷/۳
سن	۱۰	۴	۵/۳
	۱۱	۸	۱۰/۷
	۱۲	۱۶	۲۱/۳
	۱۳	۱۵	۲۰
	۱۴	۱۶	۲۱/۳
	۱۵	۶	۸/۰
	۱۶	۶	۸/۳
	۱۷	۴	۵/۳
	رفتن به مدرسه	بله. مدرسه دولتی	۷۱
بله. مدرسه غیرانتفاعی		۱	۱/۳
مدرسه نمی‌رود		۳	۴
ملیت	ایرانی	۷۵	۱۰۰

۰	۰	غیرایرانی	
۲۲/۶	۱۷	لر	قومیت
۷۷/۴	۵۸	لک	
۹۸/۷	۷۴	ازدواج نکرده	وضعیت تأهل
	۰	متأهل	
۱/۳	۱	طلاق گرفته	

ترکیب سنی و جنسی: براساس مشاهدات کارشناسان و مطلعان کلیدی می توان گفت کودکان خیابانی لرستان عموماً در طیف ۷ تا ۱۸ سال قرار دارند. همچنین شاهد کاهش سن کودکان خیابانی طی سال های اخیر هستیم. در بحث گروهی کودکان محمد ۱۴ ساله می گوید:

ترکیب ملیتی و قومیتی: مصاحبه های کارشناسان و مطلعان کلیدی نشان می دهد کودکان خیابانی غیرایرانی در لرستان وجود ندارد یا اندک است. کودکان خیابانی در خرم آباد عمدتاً لک و لر و بیشتر آن ها ساکن محله فلک الدین هستند.

«کودکان خیابانی در سطح لرستان همه ایرانی و اکثراً بومی استان هستند. بسیاری از کودکان خیابانی اهل شهرستان های نورآباد، فیروزآباد، کوهدشت، خرم آباد و الشتر می باشند» (کارشناس اجتماعی بهزیستی لرستان).

تحصیلات کودکان: به گفته کارشناسان، کودکان خیابانی لرستان در کنار کار کردن، به مدرسه می روند و خانواده های این کودکان تمایل دارند که فرزندان شان سواد خواندن و نوشتن کسب کنند.

«اغلب کودکان خیابانی به مدرسه می روند، ولی به دلیل کار کردن، بخشی از این کودکان پس از مدتی دچار افت تحصیلی می شوند و بعضاً ممکن است ادامه تحصیل ندهند» (کارشناس بهزیستی).

«کار کودکان باعث می شود از لحاظ آموزشی دچار افت تحصیلی، تحصیلات بی کیفیت و حتی دچار وقفه تحصیلی بشوند و بعضاً این موارد ممکن است منجر به ترک تحصیل کودکان خیابانی شود» (مددکار مرکز کودکان کار اردیبهشت).

«مدرسه میریم، ولی چون کار هم می کنیم دانش آموز زرنگ نیستیم، ولی نمره قبول می گیریم».

وضعیت تأهل: اکثریت کودکان خیابانی مجردند. در بحث های گروهی کودکان: رضا ۱۶ ساله درمورد وضعیت تأهل کودکان کار می گوید:

«از بین دوستان و کودکانی که کار می‌کنند، تاکنون کسی ندیدم متأهل باشه».

وضعیت و ویژگی‌های کار کودکان

بر اساس نتایج مطالعه، رایج‌ترین شغل کودکان، انواع دست‌فروشی (۷۰/۶ درصد)، پس از آن شستن ماشین در سر چهارراه‌ها (۱۷/۴ درصد) و وزن‌کشی (۱۲ درصد) است. یافته‌های کمی مطالعه نشان می‌دهد غالب کودکان پیش از ۱۵ سالگی وارد کار در خیابان شده‌اند. ۲۵/۴ درصد از آنان قبل از ۱۰ سالگی وارد محیط کار شده‌اند. کودکان ساعات زیادی را به‌طور متوسط بیش از ۵ ساعت کار می‌کنند، به‌طوری که ۵۱/۹ درصد از کودکان بیش از ۵ ساعت کار روزانه انجام می‌دهند. درآمد کودکان بین ۱۵ تا ۸۰ هزار تومان در روز و میانگین و میانه آن به ترتیب ۳۹/۳۳ تومان و ۳۹ هزار تومان در روز بوده است. ۱۶ درصد کم‌تر از ۲۰ هزار تومان در روز درآمد داشته‌اند. ۲۲/۶ درصد از کودکان بین ۴۰ تا ۶۰ هزار تومان درآمد روزانه داشته‌اند. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد ۶۵/۳ درصد از کودکان درآمد خود را با خانواده تقسیم و درآمد را خرج خود و خانواده می‌کنند. ۲۹/۳ درصد کودکان درآمد خود را فقط خرج خانواده می‌کنند و به نوعی سرپرست و تأمین‌کننده مالی خانواده هستند.

بنابر اظهارات کودکان از مشکلات در محیط کار حدود ۸/۱ درصد از کودکان در محیط کار تصادف کرده‌اند. ۲۹/۳ درصد از کودکان گرسنه ماندن را یکی از مشکلات خود دانسته‌اند. ۲۶/۷ درصد از کودکان، کتک و توهین توسط مردم، ۲۱/۳ درصد توهین و کتک توسط مأموران، ۲۲/۷ درصد تحمل گرما و سرمای شدید، ۱۴/۷ درصد ندادن دستمزد را مهم‌ترین مشکلات کار خود دانسته‌اند.

همچنین ۳۷/۳ درصد از کودکان و ۹/۳ درصد به‌ترتیب توسط شهرداری و بهزیستی دستگیر شده‌اند.

جدول ۳. ویژگی‌های کار کودکان خیابانی در خرم‌آباد، ۱۳۹۹.

متغیر	طبقه	فراوانی	درصد
سن ورود به کار	زیر ۵ سال	۱۶	۲۱/۳
	۵ تا ۹ سال	۳۹	۵۲
	۱۰ تا ۱۴ سال	۱۹	۲۵/۴
	۱۵ تا ۱۸ سال	۱	۱/۳
مدت زمان کار	تا دو ساعت	۳	۴,۰
	دو تا ۵ ساعت	۳۳	۴۴
	۵ ساعت بیشتر	۳۹	۵۱/۹

متغیر	طبقه	فراوانی	درصد
نوع کار در خیابان	انواع دستفروشی	۵۳	۷۰/۶
	وزن کشی	۹	۱۲
	شستن ماشین در سر چهارراه‌ها	۱۳	۱۷/۴
داشتن کارفرما	بلی خیر	۱	۱/۳
درآمد روزانه	۱۵ تا ۲۰ هزار تومان	۱۲	۱۶/۰
	۲۰ تا ۴۰ هزار تومان	۴۵	۶۰/۱
	۴۰ تا ۶۰ هزار تومان	۱۷	۲۲/۶
	۶۰ تا ۸۰ هزار تومان	۱	۱/۳
نحوه خرج کردن درآمد	خانواده	۲۲	۲۹/۳
	کودک	۳	۴/۰
	کودک و خانواده	۴۹	۶۵/۳
	کودک و کارفرما	۱	۱/۳
مشکلات کار	تصادف با ماشین	۶	۸/۱
	تحمل گرما و سرمای شدید	۱۷	۲۲/۷
	توهین یا کتک خوردن از مردم	۲۰	۲۶/۷
	توهین یا کتک خوردن از مأموران	۱۶	۲۱/۳
	توهین یا کتک خوردن از کارفرما یا همکاران	۱	۱/۳
	آزار جنسی	۱	۱/۳
	گرسنه ماندن	۲۲	۲۹/۳
	ندادن دستمزد	۱۱	۱۴/۷
	دستگیری توسط شهرداری	۲۸	۳۷/۳
	دستگیری توسط بهزیستی	۷	۹/۳

انواع کار

کودکان خیابانی مورد مطالعه عمدتاً به مشاغلی مانند انواع دستفروشی (فروش آدامس، گل، جوراب و...)، پاک کردن شیشه ماشین‌ها و وزن کشی مشغول‌اند.

«بیشتر کودکان خیابانی در لرستان و گروه اصلی را کودکان دستفروش تشکیل می‌دهد. پس از کودکان دستفروش، گروه بعدی را کودکانی که در سر چهارراه‌ها مشغول کارواش و تمیز کردن ماشین‌ها هستند بیشترین فراوانی را دارد» (مسئول آسیب‌های اجتماعی بهزیستی لرستان).

روابط کاری و باندها

به گفته کارشناسان و مطلعان کلیدی، اکثر کودکان خیابانی در لرستان فاقد روابط باندی و کارفرما هستند. اما در بین آن‌ها معمولاً تقسیم‌بندی‌های محلی براساس محل سکونت و پاتوق کار وجود دارد و بعضاً به این دلیل با همدیگر بحث و اختلاف دارند.

«کودکان خیابانی در لرستان فاقد کارفرما هستند» (معاون اجتماعی بهزیستی لرستان).

پاتوق کار

عمده پاتوق کودکان خیابانی مورد مطالعه در مناطق پرتردد شهری و شلوغ شهر خرم‌آباد از جمله چهارراه بیمارستان؛ چهارراه فرهنگ؛ چهارراه بانک؛ سبزه‌میدان؛ بازار؛ شقایق؛ میدان شهدا؛ پل دارابی‌زاده؛ پارک کیو؛ پارک مثلثی (سه راه مطهری)؛ پارک اسدآبادی؛ بازارچه‌های جمعه‌بازار (گلدشت)، چهارشنبه‌بازار (خیابان شورا)، و شنبه‌بازار (سمت شهرک پارسیلون)؛ و همچنین پنج‌شنبه‌ها قبرستان خضرو صالحین است.

پاتوق کودکان کار با یکدیگر متفاوت است. کودکان ساکن محله فلک‌الدین که بیشترین کودکان خیابانی در سطح شهر می‌باشند بیشتر در پارک کیو، زیباکنار و پارک مثلثی (سه‌راه مطهری) کار می‌کنند. کودکانی که ساکن گلسفید هستند بیشتر سمت خضر کار می‌کنند. کودکان کار محله اسدآبادی بیشتر در پارک اسدآبادی و بازارچه جنب مصلی کار می‌کنند» (مسئول مرکز بهداشت دب‌باغ خرم‌آباد).

ساعات کار

کودکان در طول روز و همه ساعات و روزهای هفته کار می‌کنند، اما در ساعات پرتردد بیشتر به کسب درآمد مشغول‌اند. در فصل تابستان به‌علت تعطیلی مدارس، کودکان خیابانی ساعات بیشتری مشغول به کارند.

«کودکان خیابانی چون غالباً مدرسه هم می‌روند، بیشتر در روزها و ایام تعطیل مشغول کارند. به‌عنوان نمونه روزهای پنج‌شنبه و جمعه پارک کیو، زیباکنار و جاهای تفریحی حضور دارند» (مسئول مرکز بهداشت دب‌باغ خرم‌آباد).

ساعات کار کودکان خیابانی براساس نوع کارشون متفاوت است. بعضی از کودکان در روزهای پنجشنبه از ساعت ۱۰ صبح به قبرستان‌ها می‌روند و تا ۷ غروب در آنجا به فروش آب، گل و... می‌پردازند. بعضی کودکان که به پاک کردن شیشه ماشین در سر چهارراه‌ها مشغول‌اند غالباً از ساعت ۹ صبح در خیابان حضور دارند تا ۹ شب (مسئول مرکز بهداشت دباغ خرم‌آباد).

درآمد کودک

بیشتر کودکان خیابانی هدفشان کسب درآمد است. درآمد کودکان متغیر و از ۲۰ تا ۸۰ هزار تومان گزارش شده است، اما براساس مصاحبه‌ها با کودکان کار و ارزیابی‌های دفتر آسیب‌های بهزیستی لرستان و جمع‌بندی در این خصوص، درآمد کودکان خیابانی بین روزی ۲۰ تا ۸۰ هزار تومان درآمد دارند.

«درآمد خود را به صورت روزانه و متغیر عنوان کردند. آن‌ها درآمد روزانه خود را از مبلغ ۲۵ هزار تومان در روز تا مبلغ ۸۰ هزار تومان متغیر بیان کردند».

به گفته کودکان، بیشتر آن‌ها بخشی از درآمد خود را به والدین می‌دهند و بخشی از آن را برای خود نگه می‌دارند.

مشکلات محیط کار

کودکان خیابانی با مشکلاتی از جمله توهین یا کتک خوردن از مردم و مأموران، گرسنگی و تحمل گرما و سرما شدید در فصول سال، تصادف با ماشین یا ندادن دستمزد از جانب مردم مواجه‌اند. همچنین کودکان خیابانی علاوه بر اینکه از لحاظ توانایی جسمی دچار ضعف جسمانی و سوء تغذیه هستند به لحاظ سلامت روان و به دنبال آن سلامت اجتماعی در معرض آسیب هستند. «بسیاری از این کودکان، زمانی که از خواب پا میشن میان برا کار و قبلش صبحانه هم نمی‌خورن، بنابراین از لحاظ تغذیه و وضعیت جسمانی نسبت به دیگر هم‌سن‌وسال خودشون جئه لاغرتر و ضعیف‌تری دارند» (مددکار مرکز آرزوهای نهان).

ویژگی‌های خانوادگی کودکان خیابانی

براساس یافته‌های کمی مطالعه می‌توان گفت حدود ۴۲ درصد پدران و ۵۰/۶ درصد از مادران کودکان خیابانی تحصیلات ابتدایی دارند. همچنین حدود ۴۶/۷ درصد از پدران بیکار و ۹۷/۳ درصد مادران خانه‌دار یا بیکار هستند. محل خواب بیشتر کودکان ۹۱/۹ درصد نزد خانواده و حدود ۶/۸ درصد نزد اقوام است. حدود ۱۳/۴ درصد والدین طلاق یا خانواده را ترک کرده و

۸/۲ درصد فوت شده‌اند. ۷۶ درصد از کودکان با والدین خود زندگی می‌کنند. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد ۳۱ درصد پدران اعتیاد دارند و حدود ۲۰/۳ درصد قبلاً اعتیاد داشته و ترک کرده‌اند. ۹۰/۷ درصد مادران سابقه اعتیاد نداشته‌اند. حدود ۲/۷ درصد از مادران اعتیاد دارند و هم‌اکنون مصرف‌کننده‌اند. حدود ۲/۷ درصد از مادران قبلاً اعتیاد داشته و هم‌اکنون ترک کرده‌اند. مجموعه یافته‌های فوق نشان‌دهنده وضعیت بغرنج اجتماعی و اقتصادی از جمله بیکاری، اعتیاد و جدایی والدین است.

جدول ۴. ویژگی‌های خانوادگی کودکان خیابانی خرم‌آباد. ۱۳۹۹

درصد	فراوانی	طبقه	متغیر
۷۶	۵۷	زندگی مشترک	وضعیت زندگی والدین
۱۳/۴	۱۰	طلاق و ترک خانواده	
۸/۲	۶	فوت والد یا والدین	
۲/۶	۲	نامشخص	
۴۵/۳	۳۴	شاغل، بازنشسته	شغل پدر
۴۶/۷	۳۵	بیکار	
۸	۶	فوت پدر	
۱/۳	۱	شاغل، بازنشسته	شغل مادر
۹۷/۳	۷۳	بیکار	
۱/۳	۱	فوت مادر	
۱۰۰	۷۵	جمع	تحصیلات پدر
۲۵/۳	۱۹	بی‌سواد	
۴۲/۷	۳۲	ابتدایی	
۲۶/۶	۲۰	متوسطه و دیپلم	
۵/۳	۴	نمی‌دانم	تحصیلات مادر
۱۸/۷	۱۴	بی‌سواد	
۵۰/۶	۳۶	ابتدایی	
۲۸	۲۱	متوسطه و دیپلم	
۲/۷	۲	نمی‌دانم	محل خواب (یک ماه اخیر)
۹۱/۹	۶۸	خانواده	
۶/۸	۵	اقوام	
۲/۶	۲	دوستان	
۰	۰	سرپناه و مراکز حمایتی	
۰	۰	خیابان	سابقه فرار یا ترک خانه
۰	۰	بله	
۹۸/۷	۷۴	خیر	
۱/۳	۱	بی‌پاسخ	

۳۱/۱	۲۳	مصرف کننده	سابقه مصرف مواد پدر
۲۰/۳	۱۵	ترک کرده	
۴۱/۹	۳۱	سابقه نداشته	
۵/۴	۴	نمی دانم	
۱/۳	۱	بی پاسخ	
۲/۷	۲	مصرف کننده	سابقه مصرف مواد مادر
۲/۷	۲	ترک کرده	
۹۰/۷	۶۸	سابقه نداشته	
۱/۳	۱	نمی دانم	
۲/۷	۲	بی پاسخ	

به عقیده کارشناسان و مطلعان کلیدی، بسیاری از کودکان خیابانی خانواده دارند، اما در خانواده‌های متزلزل و نابسامان زندگی می‌کنند. اکثر والدین کودکان کار یا معتاد هستند یا بیکارند یا از کارافتاده یا در شرایطی قرار دارند که درآمد خانواده کفایت مخارج را ندارد. این شرایط باعث شده است که کودک کمک‌خرج خانواده باشد و ناچار به کار کردن باشد.

«بسیاری از کودکان خیابانی به دلیل وضعیت بیکاری والدین یا نداشتن شغل دائم و همچنین اعتیاد سرپرست خانواده، مجبور به کار کردن در خیابان هستند» (مددکار مرکز آرزوهای نهان).

تحصیلات و اشتغال والدین

بنابر اظهار نظر کارشناسان، والدین بیشتر کودکان خیابانی یا بی‌سوادند یا اکثراً سواد خواندن و نوشتن دارند. همچنین از لحاظ اشتغال یا بیکارند یا کارگر فصل هستند یا به مشاغل از جمله نظافتچی، دست‌فروشی، راننده تاکسی و... که درآمد اندکی دارند مشغول هستند.

«از لحاظ تحصیلات، بسیاری از خانواده‌های کودکان خیابانی سواد چندانی ندارند. همچنین شغل درست و حسابی ندارند و اکثراً در بسیاری از فصول سال بیکارند» (مسئول مرکز بهداشت دباغ خرم‌آباد).

آسیب‌های اجتماعی خانواده

خانواده‌های کودکان خیابانی بیشتر در محلات حاشیه‌ای شهرها زندگی می‌کنند، اکثریت کودکان خیابانی شهر خرم‌آباد در محلات حاشیه‌ای شهر از جمله فلک‌الدین، میدان تیر، اسدآبادی و کرگانه، شمشیرآباد و کوی علی‌آباد، گل‌سفید و پشت بازار و ماسور سکونت دارند. فقر، اعتیاد، قاچاق مواد مخدر، خشونت‌های خانگی و زندان از جمله مشکلات شایع خانواده‌های کودکان خیابانی است.

«کودکان کار خیابانی، آسیب‌های اجتماعی خانوادگی زیادی دارند، خشونت‌های خانگی، اعتیاد، خرید و فروش مواد مخدر و زندان از جمله مهم‌ترین این آسیب‌ها به‌شمار می‌رود» (مددکار دفتر تسهیلتگری گلسفید و پشت بازار).

علل کارکردن کودکان در استان لرستان

در جدول ذیل طبق اظهار کودکان ۷۳/۳ درصد از کودکان برای کمک یا تأمین معاش خانواده کار می‌کنند. ۲۰ درصد از آنان برای تأمین مالی شخصی و ۶/۷ درصد برای تأمین هزینه تحصیل کار می‌کنند.

جدول ۵. علل کارکردن کودکان خیابانی خرم‌آباد، ۱۳۹۹.

درصد	فراوانی	علل کارکردن کودکان
۷۳/۳	۵۵	کمک به معاش خانواده
۲۰	۱۵	تأمین مالی شخصی
۶/۷	۵	تأمین هزینه تحصیل

به عقیده کارشناسان، اقتصاد لرستان در گذشته ناپایدار، بی‌ثبات و مبتنی بر شبانی و دامداری بوده و با گذر زمان از اقتصاد مبتنی بر دامداری به اقتصاد خدماتی در حال حاضر رسیده است. خرم‌آباد مرکز استان لرستان، شهری صنعتی و تجاری نیست و نرخ بالایی از بیکاری را داراست. بخش عظیمی از جمعیت که کشاورز بودند به دلایلی از جمله نبود زمین یا زمین‌های نامرغوب شغل را رها کردند و به سمت شهر و حاشیه آن مهاجرت کردند. در بسیاری از خانواده‌های مهاجر، پدر فاقد مهارت و توان کسب درآمد است، در این شرایط فرزند جایگزین و نقش نان‌آور را بازی می‌کند. شاید بتوان گفت اعتیاد و فقر و بیکاری به‌مثابه تیغی دولبه در خانواده عمل کرده است. از طرفی این تیغ مردان خانواده را در جایگاه مسئولیت مستقیم سرپرستی خانواده کنار زده و اقتدار مردسالارانه مردان را کاهش داده و در مقابل زنان و کودکان را به‌صورت مستقیم در مقابل مشکلات قرار داده است. این جایگاه در عین آسیب‌پذیری‌هایی که برای زنان و کودکان دارد می‌تواند موجب تقویت اعتماد به نفس زنان و بلوغ زودرس اجتماعی کودکان شود، اما می‌توان گفت پیامد آن برای خانواده مطلوب نیست، زیرا در بسیاری از خانواده‌ها، ناخودآگاه تصویر و جایگاه نامطلوب و حقیری از پدر ترسیم می‌کند (پدر موجود معتاد و وابسته‌ای است که مادر و کودکان باید با سختی نیازهای کاذب ایشان را برآورده کنند). بنابراین چنین پدیده‌ای سامان خانواده را می‌تواند در معرض خطر قرار دهد.

وجود پیشینه خانوادگی ایلی و روستایی و مهاجرت به شهرها بدون داشتن تمکن مالی یا مهارت فنی و حرفه‌ای و زندگی در محلات حاشیه‌ای منجر شده که طیف زیادی از خانواده‌ها نتوانند جذب نظام اقتصادی و رفاهی شهری شوند. گرچه مهاجرت را علت اصلی شکل‌گیری حاشیه‌ها و تبعات آن می‌دانیم، ولی واقعیت این است که حتی بسیاری از ساکنان محله‌های مرکزی شهر نیز دارای فقر گسترده‌ای هستند و علت اینکه کودکان در محلات حاشیه‌ای به کار خیابانی بیشتر روی می‌آورند را باید در نظام کنترل اجتماعی محله‌ای و خویشاوندی جست‌وجو کرد که خانواده‌های مهاجر کم‌تر خود را مقید به این نوع کنترل اجتماعی می‌دانند. این خانواده‌ها به علت فقر اقتصادی در سکونت‌گاه‌های غیرمستعارف، غیراستاندارد و محروم از حداقل امکانات زندگی می‌کنند و به دلیل تنگناهای زیاد و عدم دسترسی به مشاغل پایدار و باثبات از کودکان به عنوان وسیله‌ای جهت تأمین حداقل معیشت استفاده می‌کنند. بنابراین شرایط اقتصادی ناکارآمد خانواده‌ها را ناتوان کرده، به طوری که توان تأمین نیاز خانواده و فرزند خود را ندارند. برای همین کودک بار مسئولیت خانواده را به دوش می‌کشد یا کمک‌خرج خانواده می‌شود (کارشناس اجتماعی و جامعه‌شناس محلی).

نتیجه‌گیری

کار کودک در خیابان غالباً به عنوان مسئله‌ای جدی در کلان‌شهرها و به‌ویژه پایتخت مورد آسیب‌شناسی و توجه رسانه‌ای واقع شده است. عدم توجه به ابعاد و گسترش روزافزون این مسئله در مناطقی که به لحاظ زیرساخت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در زمره مناطقی کم‌برخوردار هستند موضوعی است که پژوهش حاضر درصدد کنکاش آن برآمد. براساس یافته‌های مطالعه حاضر، بیشتر کودکان خیابانی شهر خرم‌آباد پسر هستند، اغلب کودکان خیابانی به مدرسه می‌روند. از لحاظ قومیت، بیشتر کودکان خیابانی خرم‌آباد، لک هستند. از لحاظ نوع کار، رایج‌ترین شغل کودکان دست‌فروشی (فروش آدامس، گل، جوراب، لنگ و...) و پس از آن شیشه پاک کردن ماشین‌ها در سر چهارراه‌ها و وزن‌کشی است. براساس یافته‌های مطالعه، همه کودکان پیش از ۱۵ سالگی وارد کار در خیابان شده‌اند. از لحاظ خانوادگی، بیشتر کودکان خیابانی خرم‌آباد، دارای خانواده اما خانواده‌هایی با وضعیت اجتماعی - اقتصادی پایین تعلق دارند که بی‌سوادی، تحصیلات پایین پدر و مادر و بیکاری و مشاغل کم‌درآمد پدران جزو ویژگی‌های خانوادگی آن‌هاست. همچنین بیشتر کودکان علت کار کردن خود را کمک به معاش خانواده عنوان کرده‌اند. اکثر والدین کودکان کار یا بیکارند یا

از کارافتاده و بعضاً معتاد یا در شرایطی قرار دارند که درآمد خانواده کفایت مخارج را ندارد. این شرایط باعث شده است که کودک کمک‌خرج خانواده باشد و ناچار به کار کردن باشد. کار و زندگی در خیابان با مخاطره‌های مختلفی برای کودکان همراه است. شغل‌هایی که کودکان خیابانی به‌عهده می‌گیرند از جمله دست‌فروشی و شیشه پاک کردن ماشین‌ها در سر چهارراه‌ها باعث شده زمان زیادی را در خیابان سپری کنند. بیشتر مواقع کودکان تغذیه مناسبی ندارند، از این جهت به سلامت جسمی‌شان آسیب وارد شود. یافته‌های کیفی مطالعه با یافته‌های کمی آن هماهنگی دارد و ترکیب جمعیت‌شناختی کودکان خیابانی خرم‌آباد و خانواده‌های آن‌ها را که از نمونه‌های کمی به‌دست آمده را تأیید می‌کند.

یافته‌های یادشده با نتایج فراتحلیل مطالعات (قاسمی؛ روشنفکر؛ مهرابی؛ فرجی؛ وامقی، ۱۳۹۸، افشانی؛ عسگری ندوشن؛ حیدری؛ نوریان نجف‌آبادی، ۱۳۹۱) مطابقت دارد. نکته مهم در ویژگی‌های جمعیت‌شناختی کودکان خیابانی خرم‌آباد این است که همه کودکان خیابانی شهر خرم‌آباد ایرانی هستند و از لحاظ قومیت اکثراً لک هستند.

همچنین یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد، فقر و مشکلات اقتصادی در خانواده، عامل اصلی در ورود کودکان به خیابان است. منشأ شکل‌گیری کودکان کار در خرم‌آباد را باید به اقتصاد بیمار و ناکارآمد این منطقه مرتبط دانست. ساخت نابسامان اقتصاد در جامعه مورد مطالعه مانع معیشت پایدار و ثابت و باعث شده است خانواده‌ها نتوانند زندگی کودکان خود را تأمین کنند، از طرفی زندگی ایلی و پیشینه کشاورزی مانعی جهت مهارت‌آموزی افراد عمل کرده است و نمی‌توانند در بازار کار صنعتی ادغام شوند. همچنین سیاست‌های رفاهی دولت نیز نتوانسته زندگی آن‌ها را تحت پوشش بیمه تأمین اجتماعی قرار دهد. بنابراین با از کارافتادگی سرپرست خانواده، کودکان درصد جبران این آسیب برمی‌آیند. علاوه بر عامل اقتصادی، طبق یافته‌های پژوهش، وضعیت نامطلوب اجتماعی - اقتصادی خانواده‌ها از جمله اعتیاد افراد خانواده، بی‌سوادی و کم‌سوادی والدین، عدم مهارت و بیکاری و حاشیه‌نشینی نیز نقش مؤثری در خیابانی شدن کودکان دارد. این یافته‌ها با یافته‌های (وامقی؛ دژمان؛ رفیعی؛ روشنفکر، ۱۳۹۲؛ رفیعی؛ سجادی؛ رشیدیان، ۱۳۹۰) تطابق دارد. بافت فرهنگی و اجتماعی استان نیز بسترساز کار کودک در جامعه است و به نوعی کار کودک را به سنت و وظیفه تبدیل کرده است. بدین صورت کار کودک از دیرباز بخشی از زندگی خانوادگی در استان لرستان را تشکیل داده است. از همان زمانی که تنگناها و سختی‌های زندگی ایلی و کشاورزی موجب شد که فرزند جنبه کارکرد معیشتی و کمک‌خانواده باشد به‌لحاظ تاریخی و از آن جایی که لرستان سابقه زندگی

دامداری و کشاورزی طولانی در کنار هم دارد کار کودک نه تنها امری خلاف زندگی کودکانه به حساب نیامده، بلکه امری مثبت و به‌منزله داشتن کارایی کودک برای خانواده تلقی شده است. از این جهت کودک از اوان زندگی کودکانه خود انجام کار و مسئولیت زندگی را آموخته است و در اوان نوجوانان با سختی‌های کار آشنایی دارد و این مسئله متناسب با زندگی اجتماعی و سختی‌های آن بوده است. از سوی دیگر، تعداد فرزندان در این خانواده‌ها بالاست و والدین توانایی امرار معاش کودکان را ندارند. در نتیجه از کودکان به‌عنوان منبع درآمد استفاده می‌کنند. بیشتر کودکان کار و خیابانی از خانواده‌های پرجمعیت هستند و ممکن است چهار یا پنج فرزند هم داشته باشند.

بنابر یافته‌های پژوهش حاضر، شرایط جمعیتی و اجتماعی حاکم بر شهر خرم‌آباد به‌سوی بازتولید و گسترش این پدیده به‌پیش می‌رود تا جایی که با پدیده کودکان کار مهاجر مواجه هستیم، به این معنا که با خانواده‌های نیازمندی مواجهیم که حتی کار کودک و تلاش او برای رفع نیازهایش در شهر خرم‌آباد پاسخ‌گو و تأمین‌کننده زندگی نیست، به همین جهت گاه کودک (زیر هجده سال) برای تأمین این نیازها به کلان‌شهرهایی از جمله تهران مهاجرت می‌کنند. این کودکان با وجود اینکه به‌لحاظ جمعیتی آسیبی بر جامعه لرستان و جمعیت جوان آن وارد می‌کند همراه با آن کودک را وارد موج عظیمی از آسیب در کلان‌شهرها می‌کند. بنابراین این آسیب حوزه کودک کار نیز خطرناک است.

در پایان ذکر این نکته لازم است که سیاست‌گذاری و اقدام در حوزه کودکان کار نیازمند هماهنگی بین دستگاه‌هایی است که در زمینه کودکان کار مسئول شناخته می‌شوند و وجود دستگاه مرکزی و مقتدری لازم است که بتواند نظارت کامل را بر اجرای این سند انجام دهد.

پیشنهاد‌های پژوهش

- توزیع برابر امکانات، خدمات برای روستاها و شهرهای کمتر توسعه‌یافته در جهت جلوگیری از گسترش پدیده حاشیه‌نشینی و به‌تبع آن گسترش کودکان کار؛
- آگاهی‌بخشی به خانواده‌ها درمورد جنبه‌ها و پیامدهای منفی کار کودک در خیابان؛
- اجرای برنامه‌های توانمندسازی اجتماعی و اقتصادی خانواده‌ها از طریق نهادهای محلی، دفاتر تسهیلگری و توسعه محلی ... در سکونت‌گاه‌های غیررسمی شهر؛
- شناسایی والدین معتاد با کمک دفاتر تسهیلگری، نهادهای انتظامی و سایر ارگان‌های مربوطه و معرفی جهت ترک اعتیاد به سازمان‌های بازپروری؛

- ارائه خدمات موردنیاز به خانواده‌های کودکان کار با توجه به اینکه اکثر این کودکان با خانواده زندگی می‌کنند (حمایت‌های آموزشی، خدمات درمانی، آموزش مهارت‌های زندگی و...)
- مهارت‌آموزی به والدین کودکان به منظور ارتقای توانایی آن‌ها برای کسب شغل مناسب تا از این طریق کودکان این گونه خانواده‌ها به کار کردن مجبور نشوند؛
- شناخت توانمندی‌های کودکان و آموزش مهارت‌آموزی جهت توانمندسازی کودکان کار؛
- حمایت مالی و رفاهی از خانواده‌هایی که به علت فقر موجود در خانواده، کودک خود را به منظور کسب درآمد برای خانواده به کار کردن تشویق می‌کنند.

منابع

- افشانی، علیرضا؛ عسگری ندوشن، عباس؛ حیدری، محمد؛ نوریان نجف‌آبادی، محمد (۱۳۹۱) «تحلیلی بر وضعیت کودکان خیابانی و کار در شهر اصفهان»، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۲۳: ۸۵-۱۰۲.
- حسینی، حسن (۱۳۸۴) «وضعیت کودکان کار و خیابان در ایران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۹: ۱۵۵-۱۷۳.
- روشنفکر، پیام (۱۳۹۸) «راهنمای گام به گام تیم‌های اجرایی، مطالعه کشوری ارزیابی سریع و پاسخ به وضعیت کودکان کار و خیابانی ۱۵ استان کشور ۹۹-۱۳۹۸»، مرکز تحقیقات مدیریت رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی به سفارش سازمان بهزیستی کشور، معاونت امور اجتماعی، دفتر امور آسیب‌دیدگان اجتماعی.
- سازمان بهداشت جهانی (۱۳۸۷) مددکاری کودکان خیابانی، ترجمه عبدالباقی روشنی، تهران: نشر پرتو بیان.
- قاسم‌زاده، فاطمه (۱۳۸۲) «کودکان خیابانی در تهران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۷: ۲۴۹-۲۶۳.
- قاسمی، افسانه؛ روشنفکر، پیام؛ مهربانی، آرزو؛ فرجی، بردیا؛ وامقی، مروّنه (۱۳۹۸) «ویژگی‌های جمعیتی - اجتماعی کودکان خیابانی و عوامل مرتبط با خیابانی شدن آن‌ها: مطالعه ارزیابی سریع وضعیت در کرمانشاه»، مطالعات تحقیقات اجتماعی در ایران، شماره ۱: ۸۷-۱۱۴.
- محسن‌زاده، طاهره (۱۳۹۲) «مطالعه عوامل اجتماعی و فرهنگی خیابانی شدن کودکان در شهر خرم‌آباد در سال ۱۳۹۱». پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه کاشان، دانشکده علوم اجتماعی.
- مقدس جعفری، محمدحسین؛ ویسی‌نژاد، محمد؛ درستی، امیرعلی (۱۳۹۲) «بررسی عوامل مؤثر بر پیدایش و گسترش پدیده کودکان کار - مطالعه موردی شهر اهواز»، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شوشتر، شماره ۲(۲): ۵۵-۷۲.

وامقی، مروئه؛ دژمان، معصومه؛ رفیعی، حسن؛ روشنفکر، پیام (۱۳۹۲) «ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی در شهر تهران، (علل و خطرهای کار کودکان خیابانی)»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، شماره ۱: ۵۷-۳۳.

وامقی، مروئه؛ سجادی، حمیرا؛ رفیعی، حسن؛ رشیدیان، آرش (۱۳۸۸) «مرور نظام‌مند مطالعات کودکان خیابانی در دهه اخیر در ایران (فقر، عامل خیابانی شدن کودکان)»، *رفاه اجتماعی*، شماره ۳۵: ۳۳۷-۳۷۸.

وامقی، مروئه؛ رفیعی، حسن؛ سجادی، حمیرا؛ رشیدیان، آرش (۱۳۹۰) «مرور نظام‌مند مطالعات کودکان خیابانی در دهه اخیر در ایران: عوامل خانوادگی مرتبط و پیامدهای خیابانی شدن کودکان»، *مسائل اجتماعی ایران*، شماره ۱: ۱۳۵-۱۶۶.

یاری، علی (۱۳۹۹) «مدیر کل بهزیستی استان لرستان مطرح کرد: بیشترین تعداد کودکان کار لرستان در خرم‌آباد و بروجرد هستند»، <<https://jomhornews.com/news/84198345>>

Awatey, S.L. (2014) "Assessing the Effects of Streetism on the Livelihood of Street Children: A Case Study of Kumasi (in Ghana)", *Research on Humanities and Social Sciences*, No.4(9):165-173.

Kathuria, T.; Pandya; Apurva, K. (2020) "Listen i am too responsible! Effect of schooling on sense of trust, responsibility and belongingness to community of children working on the street in Chandigarh city, India", *Children and Youth Services Review*.

Mathur, M.; Rathore, P.; Mathur, M. (2009) "Incidence, type and intensity of abuse in street children in India", *Child Abuse and Neglect*, No.33: 907-913.

Reza, H.; Henly, J. R. (2018) "Health crises, social support, and caregiving practices among street children in Bangladesh", *Children and Youth Services Review*, No.88: 229-240.

Woan, J.; Linand, J.; Auerswald, C. (2013) "The Health Status of Street Children and Youth in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review of the Literature", *Journal of Adolescent Health*, No.53: 314-321.

پرتال جامع علوم انسانی